

SZÉCHENYI NEMZETISÉGI POLITIKÁJA.

(Befejező közlemény.)

X. *Kossuth*, valamint az irányítása alatt a megújuló Magyar-, országért rendkívüli lendülettel fellépő liberális párt figyelmét és érdeklődését az ebben a korban nagy erővel először jelentkező nemzetiségi kérdés szintén nem kerülhette el. Különösen rádöbentette a mindenünnen felmeredő erre a nemzetiségi veszélyre megvalósítani kívánt reformpolitikája, amelynek gyakorlati alkalmazása lépten-nyomon a nemzetiségek külön érdekeibe ütközött. A nemzetiségek a liberális politikát akadályozó szerepén, mint minden haladás gátján a szabadelvű gondolat magyar vezére már a negyvenes évektől kezdve igen sokat tépelődik, mert miként azt Pesti Hírlapja 1842-ben kifejtette: „a civilisatio mindinkább terjeszkedő világa újabb időkben hazánkba is elhatott és a napjainkban felébredt haladási ösztön fiatal erőt és önérzetet bizonyít. S már most csak az a kérdés volt hátra: mit tegyünk hát mindenek előtt? s ekkor, bármihez akarjunk is fogni, egyben egy, másban más akadályra bukkanunk; de mindenben *rém gyanánt áll elönkbe a nemzetiség*; mi nem vagyunk egy nemzet, s ezen minden törekvéseink megakadnak.“⁶⁵⁾

A liberális haladást gátló ez a nemzetiségi különállás ezért a civilizáció érdekei ellenére van s annak lebontása ennek folytán felettébb kívánatos. *Kossuth* és a liberális párt minden törekvése ennek okából arra irányul, hogy az *ország nemzetiségi elkülönülését megszüntesse*. Ez a törekvés a liberalizmus akkori mindent elsöprő lendületének hevében, valamint a racionalista filozófia okszerűségi elvének hatása alatt nem is látszik reménytelennek, sőt inkább sikerrel kecsegtet; csak természetesnek tűnhetett, hogy a nemzetiségek, amelyeknek maguknak is be kellett látniok a liberalizmus áldásait, okszerű mérlegeléssel maguk is ráeszmélnek arra, hogy számukra kívánatosabb magyarrá válniok, hogy így a magyarság által képviselt liberális haladás részesei lehessenek.

⁶⁵⁾ Pesti Hírlap 1842. júl. 24-i sz., idézi *Horváth* Jenő: Magyarország és a nemzetiségi kérdés. Bp., 1920. 17—18 old.

Amint Szekfü találóan megállapítja, Kossuth és a liberális irányzat „azon meggyőződésre jutott, hogy *Szabadság és Ész uralma ...* alatt az idegen nemzetiségek maguktól, erőszak nélkül át fognak hasonlítani a liberális ideák képviselőjéhez, a magyarhoz.“⁶⁶⁾ E mérlegeléseket pedig nagy mértékben erősítették még Kossuth lán-goló személyi tulajdonai, különösen színes hazafiassága, büszke magyarsága és nemzeti optimizmusa, melyek „elhitették vele, hogy *a magyarnak csak akarnia kell, s az ország egész népességét magyarrá teheti iskola és liberális közigazgatás eszközeivel.* E meggyőződését meg nem rendítették sem Széchenyi vészajtósló jajiáltásai, sem a nemzetiségek ellenállása.“⁶⁷⁾

Mindeme meggondolásokból helyezkedik Kossuth és a liberális irányzat az ország népeit egységesíteni kívánó, *magyarosító törekvés* elvi és gyakorlati alapjára. Az ő magyarosításuk ekként a nemzetiségi politika elsődleges és legfőbb célja, nem miként Széchenyinél, akinek szemléletében a magyarosítás csak másodlagos megoldásként jutott szerephez. Emellett azután ez a kossuthi és liberális magyarosítás lényegében különbözött a Széchenyi-féle magyarosítástól abban is, hogy míg utóbbi a magyarrá válást csak természetes, szerves és önkéntes folyamatban látja megvalósulhatónak, addig a fennen hirdetett liberális magyarosítás mindenkit *mesterséges, mechanikus* és bizonyos mértékig *kényszerű* módon kívánt és vélt magyarrá átszabni. Ilyennek minősült ez a magyarosítás, mert elsősorban is a nemzetiségek magyarrá alakítását magyar nyelvű közigazgatás és a magyar iskolázás útján, tehát nem természetes, szerves és önkéntes folyamatban látja megvalósulhamert másodsorban a magyarrá válást elérni vélte a nyelv, tehát egy mechanikus külső tényező magyarosításával, végül harmad-sorban, mert a nyelvnek magyarosítását a kötelező magyar nyelvű néptanítás révén minden nemzetiség leszárnazójára is kötelezővé, kényszerűvé akarta tenni. Az iskola útján mechanikus külső eszközökkel, kényszerűen és mesterségesen megvalósítani kívánt magyarosító nemzetiségi politikájával Kossuth megalapítója lett a dualizmus idején több ízben is visszatérően jelentkező másik magyar nemzetiségpolitikai irányzatnak: a kötelező magyar nyelv-oktatás és magyar közigazgatás útján asszimilációra törekvő nemzetiségi politikának.

Miként azonban a későbbi asszimilációs törekvések sem hoztak soha valódi eredményt, ellenkezőleg több ellenhatást és fokozódó nemzetiségi ellenállást, úgy, vagy még inkább eszmetörténeti alapjuk és megindítójuk: Kossuth nemzetiségi politikája sem vezethet sikerre, hanem éppen ellenkezően, a nemzetiségeknek akkori szárnybontogató nacionalizmusát csak felkavarta, *béke helyett vihart, nemzeti egység helyett éles nemzetiségi különál-*

⁶⁶⁾ *Szekfü*: Három nemzedék, 115. old.

⁶⁷⁾ *Szekfü*: i. m. 203. old.

lást és ellentéteket aratván. Amikor azután a nemzetiségek nemcsak e politikával szemben való ellenállásuk kifejezésekképpen, hanem természetesen és elsősorban a bennük lakozó centrifugális erők hatása alatt és a bécsi udvar izgatására sorban szembefordulnak az új liberális felelős magyar kormánnyal és a szabadságharcát vívó magyar nemzettel is, irányadó magyar tényezők mihamar felismerik a Kossuth inaugurálta politika célttévesztett irányát és a nemzetiségi veszélyből keresni kezdik a kibontakozás útját. Az országgyűlésen külön bizottság alakul a nemzetiségi veszély leküzdésére és a kérdés megoldására alkalmas intézkedések előkészítésére, a hazafiúi felelősségérzetben Széchenyit megközelítő báró *Wesselényi Miklós* a román kérdés megoldását célzó törvényjavaslatot nyújt be a főrendiházban, végül is — igaz, hogy közvetlenül a szabadságharc összeomlása előtt, 1849. július 21-én — a Kossuth elveit feladó *Szemere Bertalan* miniszterelnök javaslatára az országgyűlés megszavazza az első magyar nemzeti törvényt, amely az addigi hivatalos magyar nemzetiségi politikától az ellenkező irányba elhajolva, sőt Széchenyi nemzetiségpolitikai követelményeit is meghaladva igen széleskörű engedményeket tett nemzetiségeinknek a nyelvhasználat tekintetében, mind a népoktatás, mind a közigazgatás, sőt a honvédelem (nemzetőrség) terén is.⁶⁸⁾ Az elmérgesedett helyzetben és közvetlenül a szabadságharc bukása előtt azonban mindezek az egyébként életbe sohasem lépett engedmények már nem képesek a felkelelésekbe csapott nemzetiségi tömegeket a lojális együttműködés útjára vinni és így a szabadságharc letörésével idegenül és ellenségként állnak e hazában egymással szemközt nemcsak a nemzet és királya, hanem a magyarság és a nemzetiségek is.

A magyarság létét aláásó ebből a helyzetből mielőbb kiutat kellett keresni. Ezt az utat azonban másféleképpen képzelték el az országnak a határokon belül maradt vezetői, mint Kossuthal az élén az emigráció. A nemzet idehaza maradt vezetői mihamar belátták, hogy a nemzet érdekét igazán csak a *mindkét ellenféllel* való méltányos *megegyezés* szolgálja és ezért keresték a megbékélés útját mind a trón, mind pedig a nemzetiségek irányában. A passzív rezisztenciába menekülő magyarság előtt a szebb jövő fényeit felvillantó *Kemény Zsigmond*i már 1850-ben előrevetítette az ausztriai házzal megoldást hozó dualizmust, rövidebb idő után pedig a nemzetiségekkel való kiegyezést kötötte, mégpedig Széchenyi szellemében a nemzet lelkére, kiadván a jeligét: „Kövesük 1851-ben a tanácsot, melyet Széchenyi 1842-ben adott, de mely akkor a közvélemény által indignációval visszautasították.”⁶⁹⁾

A magyarságnak külföldön menedéket kereső vezetői, elsősorban Kossuth szintén tudatára ébredtek az ország azidősze-

⁶⁸⁾ *Asztalos Miklós*: A nemzetiségek története Magyarországon. Bp., 1934., 50. s. köv. old

⁶⁹⁾ Idézi *Szekfü*: i. m. 181. old.

rinti helyzete tarthatatlanságának s ezért abból ugyancsak kerek-
ték *a* kivezető utat. Ez az út azonban természetesen nem vezet-
hetett a dinasztiaival való megbékélés irányában, minthogy az kü-
lönöző igények feladásával lett volna egyértelmű. Nyilván ezért
s nemcsak a megelőzőleg képviselt nemzetiségi politika szomorú
tanulságain okulva kereste az *emigráns Kossuth* a megbékélést a
nemzetiségekkel egy olyan *új nemzetiségpolitikai* elgondolásban,
amely diametrálisan szembehelyezkedett eredeti felfogásával s
amely a nemzetiségi kérdés megoldása terén az elméleti konstruk-
ció szempontjából is az ellenkező végletet jelenti. A nemzetiségi
kérdéseknek a nemzetiségek javára történő ezzel a végletes meg-
oldásával kívánta Kossuth azokat maradéktalanul kielégíteni,
hogy ezzel minden fenntartás nélkül csatlakozzanak a magyar-
sághoz a bécsi udvarral szemben való ellenállásban. Így került
az emigráns Kossuth homlokegyenest ellentétbe eredeti nemze-
tiségi elgondolásaival és lett — miként a szélső kényszerű asszim-
ilációs politikának is — *a nemzetiségek kollektív személyiségét
és együttes jogait elismerő, föderalisztikus magyar államszerkezet*
irányában haladó nemzetiségpolitikai elgondolások előharcosává.

1851-ben *Kiutahiában készített magyar alkotmánytervezeté-
ben*⁷⁰⁾ nemzetiségi autonómiát kíván már biztosítani a közigazgatás,
közoktatás, vallásügy, sőt nemzetország tekintetében is a köz-
ségi és vármegyei tagosulás keretében, a megyékre és községekre
bízván annak eldöntését, hogy a közigazgatás, az alsó- és közép-
fokú közoktatás, a vallásügy, sőt a honvédség helyett partikuláris
területi alapon szervezett nemzetország nyelve és így szelleme és
irányzata is milyen legyen. Az ilyen széles terjedelmű nemzetiségi
autonómia liberális elgondolása szerint nem veszélyeztetheti az
ország egységét és területi sérthetlenségét, mert ezáltal a nem-
zetiségek oly mértékben elégtételt véleménye szerint ki, hogy
elszakadási törekvéseiket felszámolják és örülni fognak, hogy „a
szabadság e honában lakhatnak“. Szerinte a megoldás csak a sza-
badság, egyenlőség és testvériség e végletes és következetes ke-
resztülvitelében állhat, más út el sem képzelhető. „A megoldás e
szókból létezik: Szabadság, egyenlőség, testvériség, vagy ha nem,
úgy megoldás nem létezik.“

Ha ez a végletes nemzetiségi megoldás azt a hitet is kelti és
tartja fenn a nagy Száműzöttben, hogy ezáltal a hon összes népei-
nek egységes állásfoglalását lehet elérni az osztrák elnyomással
szemben, a tényleges erőviszonyok és a nemzetközi helyzet fel-
ismerése rövidesen annak belátására kényszerítik, hogy Szent Ist-
ván koronájának népei aligha jelenthetnek elegendő erőt és ellen-
állást a német túlsúllyal szemben. Ezért a Dunamedence népeinek
összefogását célzó elgondolásában még tovább megy, tárgyaláso-

⁷⁰⁾ Magyar fordítását közli *Kónyi M.*: Deák Ferenc beszédei. V. köt. 21. old.

kát kezd az oláh fejedelemmel és Klapka tábornok útján 1839-ben azzal a *dunakonföderáció* szellemében egyezményt is köt,⁷¹⁾ amely szerint 1. a három dunai állam: Magyarország, Szerbia és Oláhország egymással konföderációra, szövetségre lép, 2. a magyarok, szerbek és oláhok egymással véglegesen kibékülnek és minden régi meghasonlást elfelednek és 3. ezek alapján és a megbékélés szellemében Magyarország széleskörű nemzetiségi szabadságokat és autonómiát biztosít minden nemzetisége számára. A biztosítandó nemzetiségi szabadságok elsősorban az általános emberi és politikai jogok egyenlőségében, másodsorban és legfőképpen pedig a községenként és vármegyénként megvalósítandó és különösen a nemzetiségek javát szolgáló területi autonómiában, ezenfelül a nemzetiségek általános vallási és közoktatási autonómiájában, végül külön szerb és oláh ezredek felállításában voltak tervévé.

A turini Remete politikai elgondolásainak így vált központjává a nemzetiségi autonómiával kapcsolatos dunakonföderációs elképzelés, amely ettől kezdve a magyar közvélemény ellentétes felfogásával szemben is vezető eszméje maradt. Sőt szeretettel szövögette tovább a *dunakonföderáció*“ terveit, egyrészt azt a szuverén Horvátországgal kiegészítve, másrészt a *konföderáció belső berendezkedéséi* kiépítve. E későbbi tervek szerint a dunakonföderáció négy ország: Magyarország, Horvátország, Szerbia és Oláhország intézményes szövetkezését jelentené *közös szövetségi parlamenttel*, amelynek központi hatásköre a szövetséges államok közös kül-, had-, vám- és kereskedelemügyére, valamint a közös pénz-, súly- és mértékrendszerre terjedne. A szövetség élén a tagállamok képviselőiből alakuló szövetségi tanács állna, amely a szövetségi gyűléssel együtt váltakozva a négy fővárosban: Pesten, Zágrábban, Bégradban és Bukarestben üléseznek.⁷²⁾ Ebben a megoldásban látta a dunai kis népek sorsának egyedül lehetséges megoldását és létük együttes biztosítását egyrészt a német túlhatalomból, másrészt a kölcsönös nemzetiségi gyűlölködésekből reájuk származó veszélyekkel szemben. Ha a konföderáció a szomszéd kis népekkel lehetetlenné válnék, felfogása szerint „nemzedékek hosszú sora vagy német szolgátságban vagy az ébredő nemzetiségek rohamától elmálasztva, késő és tehetetlen bánatban fogja siratni a magyar nemzet újjászületésének elvesztegetett alkalmát.“⁷³⁾

XI. Ha ekként Kossuth később maga is átlátja eredeti nemzetiségi politikájának céltévesztett és hibás voltát és végletekre hajló beállítottságában túlmegy a nemzetiségi mérséklet szabadságharckorabeli képviselőinek legméltányosabb nemzetiségi el-

⁷¹⁾ *Kossuth*: Irataim az emigrációból. I. köt. 371. old.

⁷²⁾ *Szekfü*: i. m. 207. old.

⁷³⁾ Levele gróf Károlyi Györgvnéhez, közli *Kónyi*: i. m. V. köt. 70. o.

gondolásain is, nagyon természetes, hogy eredeti, később megtagadott nemzetiségi politikája érvényesülésének idejében a vatesi lélekkel jövőbelátó és a tragikus jövőért a felelősség teljes súlyát magáranchezedni érző *Széchenyi az eredeti kossuthi politika ellen teljes erejével síkra száll*. E tévesnek ítélt nemzetiségpolitikai rendszert leküzdendő, válik a legnagyobb magyar hangja e tekintetben nemcsak propagatív, hanem *agitatív* színezetűvé, szenvedélyes bensője minden energiájával küzdvén a nemzetrombolónak látott tévtanok ellen. Nemzetiségpolitikai küzdelmeinek ez a jellege, nemkülönben — miként arra a megelőzőkben már rámutattunk — a nemzetiségi kérdés történeti kialakulásának nem kellő ismerete, illetve nem méltánylása kétségtelenül bizonyos túlzásokra, egyoldalú felfogásra ragadja a magyarosító nemzetiségpolitika szerepének megítélésében Széchenyi amúgyis szenvedélyes politikai habitusát. E körülmények folytán kezdi a nemzetiségi hibák és *viszályok okát* kizárólag *magyar* részen, az akkor hivatalosan érvényesülő magyar nemzetiségpolitika oldalán, illetve a magyar politikának a nép előtt istenített vezérében: Kossuthban találni.

félta a magyar nemzet eddigi egyensúlyát a nép új vezéreitől, akik a közélet különböző helyeiről nem megértést és szeretetet, hanem különböző rögtönzött követeléseket, ijesztgetést, kevélységet és gögöt mutatnak a nemzetiségek iránt.

A magyar közönségben több tapintatot tettem fel, megvallom, s éróén hittem, mikép . . . csakhamar visszanyerendi azon *egyensúlyát*, melynek leginkább, vagy jobban mondva, melynek isteni befolyáson kívül szinte egyedül köszönheti létének s némi szép szabadságának. német, szláv és törökség közt. annyi századok óta fenntartását. Azonban . . . ahelyett, hogy . . . azon egyszerű problémát fejtené meg magának, mikép *szél ellen vitorlázni nem lehet*, s minden efféle kísérlet *a mathesis* vastörvényei szerint elmulthatatlanul nem előre, de hátra lök, ehelyett mindinkább *zajong bizonyos tárogatók után*, melyeknek . . . hangjai közt *nem veszi észre a szerencsétlen botor, mennyire közelit* már a virágok minden nemeivel behintett *feneketlenhez* . . . mert sülvédjen egyszer *a magyar* csak a verembe. s majd látni fogjuk, mily *gyűlölet gyűl bosszúkép* mindenünnen ellene, s pedig kölcsönül, azon ki nem menthető arrogancia és lenézés által hosszú évek során végkép a legnagyobb indignatióva érelve, mellyel *nem a nemzet*, mely mindig illedelmes vala, de *néhány hetyke bi/or*, ki már szinte bevett szokásként mindig a *nemzet nevében szemtelenkedik*, széles sententiáit s felszínes oktatásit ámlgatni, németet, tótot, hovátot, rácot sat. — tán a zsidót kivéve, mert az mint mondják, kész pénzzel fizet — s minden előkelőt s minden felsőbbiséget egyiránt illet megbocsáthatatlan durva faragatlansággal, vagy mi több: kiállhatatlan s minden jobb vért bosszúra gerjesztő kevélység — és göggel. — Ilyféle *otromba barátok, lágyvelejü jóakarók* híjával soha nem volt fajtánk: de mióta *nemzeti oraculumokkal áldott meg. a sors*, és *systematice* declamáltatik a triposrul szakadatlan munkássággal a *rögtönzés, ijesztgetés, követelés s minden más ajkúakkali* s minden erőnkkel *hajbakapásnak nagy haszna*, most valóban félhetni, e dicső faj annyira elszaporodik, ha még jökor észére nem jó, mikép aztán nincs oly értelem, nincs oly

cherubi ész, mely ily hősökkel vagy inkább ily hősök dacára ki tudná vívni a lét és nemlét közti eldöntő nagy csatát.⁷⁴⁾

Csak az új vezéreknak, a nemzet „fő heveseinek“ lehet tudni mindazt a *meggondolatlan túlzást*, mellyel a gyakorlat a nemzetiségi politika terén túlment a törvények követelményein s a *mérséklet helyébe szélsőséges elbánást, a méltányosság helyébe méltatlan kezelést, a kíméletes bánásmód helyébe kíméletlenséget* vitt.

Mondják ugyan, hogy törvényeink nemzeti nyelvünk ügyében semmi ilyest nem követelnek . . .

... és most kérдем s hazánk fő heveseitől kérdem *ugyanannál maradtak-e. mit a törvény parancsol*, t. i., hogy a latin szó helyébe lépjen a magyar, vagy kalandoztak-e ezen határon néha túl? Régibb intézetek és egyesülések körébe, hol nem magyar volt a szó, mert alkotóik sem valónak magyar ajkúak, ugyan *nem vólta-e a magyarság magát itt-ott máról holnapra erővel be?* Némi gyűlemben, némi vizsgalomban . . . nem lón-e a magyar kedvéért *... kiküszöbölve gyakrabban minden egyéb nyelv, mint mirigy?* Ugyan hány szent szónoklat nem vala elvileg s parancsra intézve magyar nyelven, olly hallgatókhoz, kiknek tizedrésze sem vehetné azt be lelki táplálékul? . . . S hány lenézésre, hány méltatlanságra adott alkalmat az, ha valaki *az elmezavar ez árvjától mint lelketlen törzsök* nem hagyá magát egészen elsepergetni e hazában . . . S ugyané mindent egyszerre elárasztani akaró magyar hév nem növekedett-e már annyira, hogy az ki elég bátor bármily szerényen is emelni szavát, *... ne legyen kitéve a rossz, a gyáva hazafiság, sőt a hazaárulás legémelygetőbb piszkaival is azok részéről minden változatokban bcmocskoltatni, kiknek — mint mondják — minden csepp vérök a kölcsönös méltánylat . . . mellett buzog?*⁷⁵⁾

Ilyen *rossz fénybe és sajnálatos ferde helyzetbe* kerülnek az egész nemzet *legszentebb érdekei* csak azért, mert *egyesek téves irányú lelkesedése, vak heve és bűnös túlzásai* helytelen útra terelik.

Valóban akarat ellen is elfordulni kénytelen ily szomorú jele-
netektől a kiábrándult, s mély buba sülyed lelke: ha tapasztalja, *hová vezethet vak hév és rosszul fékzett lelkesedés*, s hogy *egyesek bűnös túlzásai* néha mily rossz világba s ferde helyzetbe állíthatják a nagy közönség legszentebb érdekeit.⁷⁶⁾

Nemzete jövője irányában érzett mélységes aggodalma és lelkiismeretes felelősségérzete azonban nem éri be a bűnösen téves irány s képviselőinek általános feddésével, hanem *nyíltan a vezér ellen is fordul*, akinek lángoló egyénisége tartja varázslata alatt a széles tömegeket és irányítja már a közvéleményt is, a nemzetiségi kérdés kezelésében sajnos a súlyosan kifogásolt helytelen útra. Ezért nem szűnik meg munkáiban, hírlapi vitáirásaiban személy szerint is megállásra szólítani fel a rossz irányba sodródott.

⁷⁴⁾ Garat. 26—29. ofd.

⁷⁵⁾ Akadémiai beszéd. Beöthy: i. m. 262—263. old.

⁷⁶⁾ Akadémiai beszéd. I. m. 264—265. old.

lánglelkű népvézért, mélységes aggódással intvén, figyelmeztetvén őt, hogy a választott úton pusztulásba viszi a nemzetet.

Izgasson minden nemzetiséget a magyar nemzetiség ellen bőszülésig fel ... s töltsé meg mérgével a vizsontorlás poharát csordulásig: ám lássa.

Ha azonban egykor, midőn már késő lesz, érezni s átlátni fogja, s megvallani lesz kénytelen, hogy *átok volt az, mit fejünkre hozott és* nem áldás: akkor ne mentse magát azzal, hogy nem volt a nemzetben egy hű is, ki önnek csalálmait még idején kettétörni elég elszántsággal bírt s tehetsége szerint ügyekezett volna.⁷⁷⁾

Fokozódó szorongása, fojtó aggodalma a nemzet jövőjéért a tragikus végkifejlés napjaiban teljesen aláásott idegzete elé *döbbenetes víziót* varázsolnak, rövid idő múlva sajnós valóra vált *látomást a nemzetiségek összeütközéséről és az ország pusztulásáról.*

Én a csillagokból olvasok, kiáltott könnyezve fel. Vér és vér mindenütt! A testvér a testvér, a *népfaj a népfajt fogja mészárolni engesztelhetetlenül és örülten.* Keresztet rajzolnak vérből a házakra, mellyeket le kell égetni. Pest oda van. Száguldó csapatok dúlnak szét mindent, mit építünk. Ah! az én füstbe ment életem! Az ég boltozatán lángbetűkkel vonul végig a *Kossuth* neve, — flagellum dei!⁷⁸⁾

A Dunamedence népeinek ez a tragikus összeütközése pedig nemcsak rengeteg vérrel, szenvedéssel és pusztulással fog jární, hanem veszélyezteti e helyütt a magyarság *fennmaradását is*, mert ilyen kölcsönös mészárlás után nagyon könnyen bekövetkezhetik a magyarság elsüllyedése az őt minden oldalról övező germán és szláv tengerbe.

Wahrscheinlich ist das, dass wir durch eine Reaktion in *das deutsche Element verschmelzen.*⁷⁹⁾

Wir Ungarn sind weg! *Ein deutsches und ein slawisches Reich.* A pajkos magyar kimarad! Die Juden werden — die auf unseren Rücken aus dem Morast reiten wollen — unsere einzigen Alliierten sein!⁸⁰⁾

XII. A nemzetiségi kérdés helytelen kezelésének ilyen végzetes következményeit nemcsak megérezve, de szinte biztossággal előrelátva, első nemzetiségi politikusunk *nem szűnt meg az ő útját hirdetni*, amelynek követése által egyedül van mód a katasztrófa elkerülésére. Nemcsak az elnyomó nemzetiségi politika, de a kérdés megoldásának az elhalasztása sem segíthet, mert ezáltal csak elmérgesedik a még gyógyítható baj, olyannyira, hogy végtére még a helyes orvoslással is gyógyíthatatlan lesz.

⁷⁷⁾ *Politikai programtöredékek. Szekfü: i. m. 395. old.*

⁷⁸⁾ Széchenyi jóslata 1848. augusztus végén Kemény Zsigmond báró előadásában, közli *Szekfü: i. m. 406. old.*

⁷⁹⁾ 1848. ápr. 28-i naplójegyzet, közli: *Szekfü: i. m. 400. old.*

⁸⁰⁾ 1848. május 10-i naplójegyzet, közli *Szekfü: i. m. 401. old.*

S mert rend után sóvárog keblem ... rendet alapítani akarni pedig valóban vagy gyermekes ámitás, vagy zsarnoki ötlet, mielőtt mind egyik, mind másik részről ki nem volna huzva azon tövis, mely meg nem szűnőleg sérti részint a virulni akaró, részint magát elnyomatni nem hagyó nemzetiségek sebeit; ... el lehet ugyan szemet hunyva gyermeki kedéllyel s önámításilag illy sebekről fordulni, sőt hatalom karjával még annyira le is nyomhatni azokat, mikép az örökleg felszínén maradó sokaság előtt minden az egészség legteljesebb állapotjában mutatkozzék; *ámde gyógyulást . . .* illy módon nem csak nem eszközölhetni, hanem *elnyomás és halasztás által annyira fog növekedni az elfojtott baj*, mikép az, mi ma még gyógyítható volna, *elvégre orvosolhatatlan* lesz, s adott alkalommal, mint minden forrongásban lévő, de magába szorított nyavalya, *zabolázhatatlan s ekkép megsemmisítést szülő dühvel tör ki.*⁸¹

S mikor a forradalom és a szabadságharc eseményei útjának *egyedüli helyességét beigazolták*, de éppen e tragikus végkiéjléssel Széchenyi megpróbáltatott lelkére döblingi homályt borítani, a nagy szellem megrendítő éjszakájának feltisztult időszakában, újra felragadja a régi lobogót, amely alatt egyedül lehet mód az eljátszott lehetőségek visszaszerzésére. Ez az út *semmi képpen nem a kényszerű magyarosítás* eszköze, amellyel nemcsak e hazában, de a például vehető nyugati országokban sem lehetett soha eredményt elérni, amit fényesen igazol a három vezető nyugati nemzet fajokat vezető példája. E tekintetben nemzete figyelmébe idézi egyrészről az akkori germanizáló, másrészt a francia és angol nemzetiesítő törekvéseket és azok tapasztalati következményeit.

Mi most a felébredt *németségnek* főcélja? kérdem. Nem egyéb, mint minden nemzetnek fölibe emelkedni és más népfajtákat germanizálni . . . Igen, de vájjon mikép akarják e gyönyörű célt a derék teutonok elérni? .. Németesíteni akarnak és minden tőlük kitelhetőt elkövetnek a németiséget gyűlöletessé tenni, . . . és . . . úgy cselekszenek, mint azon elázott siamézi elefánt, mely — mint a mese tartja — a királyi vendégek multságára szolgálni akarván és meggyőződve, hogy ő igen tetszeni fog, német keringőt kezdett táncolni és tudta nélkül annyikat eldöntött, megsértett eltiport, míg egyszerre csak azon vette észre magát, mert minden oldalról hullott rá a veszsző, bot, dorong stb., hogy senkinek nem kell, senki nem szenvedheti.⁸²⁾

A *francia* faj, mint tudva van, sok tarka szépséget elolvasztott magába. Az *angol* hasonlólag; — de legalább tudtomra egy eset sincs, hogy a francia vagy angol, bár kormányilag, bár privát után azt mondta volna parancsolólag: Neked vagy Nektek franciáknak, angoloknak kell lennetek. A franciának és angolnak mindig elég tactusa volt ily provociációk által maguk ellen az illetőket fel nem ingerelni.⁸³⁾

Mindezek szerint nemcsak a sajátos magyar viszonyok követelik meg a nemzetiségek nemzeti sajátosságainak tiszteletét nemzeti lényük érintetlenül hagyását és a magyarosításnak csak

⁸¹⁾ Széchenyi írói hírlapírói vitája Kossuth-tal. Vizota kiad. I. köt., közli *Szekfü*: i. m. 347. old.

⁸²⁾ Nagy Magyar Szatíra. *Szekfü*: i. m. 470—471. old.

⁸³⁾ U. o. 473. óid.

a Széchenyi által javasolt magyar „*olvasztói felsőbbtség*,” útján megengedett természetes és soha nem kényszerű keresztülvitelét, hanem a külföld példái is, amelyek mind negatív, mind pozitív formában azt bizonyítják, hogy az *asszimilálás csak természetes és önkéntes megvalósulásban vezethet sikerre és hozhat tartós és biztos eredményt.*

XIII.*Széchenyi* nemzetiségpolitikai szemléletének ezt a lényegét adó *iránymutatását fogadta el* a kiegyezés után a magyar *törvényhozás is*, amikor mindmáig kiható nemzetiségi törvényünkben (1868: XLIV. tc.) az egyes nemzetiségbelieknek az ország jellegét megadó magyar népességgel való teljes jogegyenlőségét és nemzeti sajtáságaik szabad érvényesítését biztosította. Ez a törvény a nemzetiségek kezelésére nézve Széchenyi szellemében Eötvös humanizmusát és Deák Ferenc magyar politikai bölcsességét alkalmazta vezető szempontokként, minek következtében a nemzetiségek számára a világon az elsők között honosított meg széleskörű emberséges szabadságjogokat, ugyanakkor azonban nem nyitott utat a nemzetiségek kollektív személyiségének és ezek autonómiájának el nem ismerése folytán a föderalisztikus irányzatoknak. A törvényben *Deák Ferenc* politikai bölcsessége megfogalmazta a *történeti alapokon nyugvó magyar politikai nemzetfogalmat*, amelynek „a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozzék is, egyenjogú tagja“. A teljes honpolgári egyenjogúságból folyóan a nemzetiségek nemzeti lényüket és sajátosságukat, vallási autonómiájukat akadálytalanul érvényesíthetik, nyelvüket a magánéletben szabadon használhatják, sőt a nemzetiségi nyelvek több vonatkozásban hivatalos nyelvként is alkalmazhatók. Mindezek a szabadságjogok a nemzet minden polgárát megilletik, de egyénileg illetik, azaz a törvény jogaiból nem a nemzetiségek, hanem az azokhoz tartozó egyének nyernek csak nemzetiségi létük kifejtésére alkalmas kiváltságokat.

A nemzetiségi *törvénynek ez a szelleme* kétségtelenül egyenes vérségi leszármazója Széchenyi nemzetiségpolitikai elgondolásainak, amelyeknek tengelyében a nemzetiségek nemzeti sajátosságainak fenntartása állott. E törvény szerint is nem volt állami feladatnak tekinthető a nemzetiségek magyarosítása, azoknak hivatalos és kényszereszközökkel magyarrá erőszakolása, hanem a magyarosítás az élet természetes alakulására, a társadalmi és gazdasági tényezők önkéntes magyarosító hatására volt bízva. A törvénynek ezt az intencióját valósággal Széchenyi szellemét felidézve fejezte ki a törvény alkotója: *Deák Ferenc*, amikor annak alkalmazása során felmerült nemzetiségi vitakérdésben irányt mutatóan megállapította, hogy ha „mi a nemzetiségeket megnyerni akarjuk: ennek nem az az útja, hogy őket mindenáron magyarosítsuk, hanem az, hogy velük a magyar viszonyokat megkedveltezzük“.⁸⁴⁾

⁸⁴⁾ Idézi: *Horváth*: i. m. 61—62. old.

A Széchenyi szellemét híven képviselő és Deák klasszikus fogalmazásában testet öltő *nemzetiségi törvény* azonban sajnos nem volt képes híven gyakorlattá válni. Már megalkotásakor is csak a kormányzó párt és annak bölcs politikai vezeterei felfogását képviselte inkább, mint a közvéleményt, az idők múltával pedig nemcsak, hogy nem tudta maga mellé állítani a nemzeti közvéleményt, hanem időnkint még a kormányok felfogását is magával szemben találta.

A *nemzeti közvélemény idegenkedését* nemzetiségi törvényünk széleskörű szabadságokat nyújtó, humanitárius felfogásával szemben érthetően magyarázhatta a trianoni békeszerződést megelőzőleg a magyar kormány részéről mentő körülményként is felhozott érv, hogy a közvélemény emlékezetében még élénken élt az a sajnálatos körülmény, hogy a nemzeti szabadságharcot a dinasztia a nemzetiségek erős támogatásával is küzdötte le. Az egyes *kormányok* (különösen Tisza Kálmán, Bánffy Dezső) ellentétes felfogását pedig a *nemzetállam* nyugaton — bár fel nem ismert más körülmények között — nagy sikert elért eszméje impresszionálta. A nemzetiségi politika feladatát e felfogás képviselői Széchenyi, Eötvös, Deák és a nemzetiségi törvény szemléletével ellentétesen abban vélték felismerni, hogy *a nemzetiségeket minél előbb magyarrá alakítsák*, nemzeti különállásukat megszüntessék, és így nemzetiségi különbségeket nem ismerő egységes magyar nemzetet hozzanak létre. A mód pedig, amellyel ezt az egységes magyar nemzeti államot megvalósítani vélték, az *iskolapolitika* lett volna, amelynek útján a *magyar nyelv* általános kötelező tanítása révén a hon minden polgárát magyar nyelvűvé és e felfogás hívei szerint ebből folyóan előbb-utóbb magyarrá lehetett volna varázsolni. A nemzetállam ábrándja ragadta magával a nemzeti közvéleményt is és a századforduló körül valóban csak Széchenyinek lehetett volna meg a tekintélye és bátorsága a téves alapokon nyugvó ábrándozás helyett az élet valóságára és a csalóka terv megvalósulásának elháríthatatlan akadályaira rámutatni.

Széchenyi tanítása azonban *ezidőben elhomályosult* vagy talán homályba állították és helyette győzelemre jutott az új irány, amely a magyar nemzetállamot a legerélyesebb eszközökkel kívánta megvalósítani. Miként ennek a felfogásnak legkövetkezetesebb képviselője, báró *Bánffy Dezső* írásban is kifejezésre juttatta, „a magyar politikának a *nemzetiségekkel szemben a legerélyesebbnek* kell lennie. Ha akár a törvényalkotás, akár a törvény alkalmazása terén a legerélyesebben nem járunk el, úgy... a problémát: — hogy tud-e és képes-e a magyar állam igazi nemzeti állammá alakulni? — nem oldjuk meg. Ha nem odjuk meg, nem tudunk állandóan, mint állam, fennmaradni.. „⁸⁵⁾

⁸⁵⁾ Báró *Bánffy Dezső*: Magyar nemzetiségi politika. Bpest, 1903. 10. old.

Ezért szerinte a nemzetiségi törvényt nem is szabad végrehajtani, de egyébként is a törvény alkotása óta „közéletünk oly változásokon ment keresztül, melyek a *törvénynek betűszereinti végrehajtását lehetetlenné is tették*“.⁸⁶⁾ A nemzetiségek különállását elismerő nemzetiségi törvény helyett tehát *soviniszta magyar nemzeti politikára van szükség, amely a nemzetiségeket kényszerűen a magyar nemzet nemzeti egységébe olvasztja*. Ez a beolvasztás Bánffy szerint is legfőképpen „a kizárólagos állami közoktatással, mint *intézményi nyomással*“⁸⁷⁾ kell, hogy történjék.

A Tisza Kálmán—Bánffy-féle irányzatot a közélet más erőteljes egyéniségeinek működése a társadalom széles rétegeiben még csak kiterjesztette. Az intranzigens soviniszta magyar felfogásnak korára egyik legnagyobb befolyást gyakorló személyisége: *Grünwald Béla* nyíltan elítélte a nemzetiségi törvényt és annak hatályon kívül helyezése vagy legalábbis végre nem hajtása érdekében fejtett ki széleskörű propagandát. A nemzetiségek elengedhetetlen asszimilációját pedig már a valóság útjára lépett reménységként festette a nemzet tévesen megítélt derűs egére *Rákosi Jenő* a 30 millió magyar ábrándjában.

A kornak e soviniszta-nacionalista szemléletére jellemző, hogy ennek hatása alól még a humanista szellemű, conciliáns lelkületű, nemzetközi műveltségű és széles látókörű *Apponyi Albert gróf* sem volt képes magát kivonni, aki emlékirataiban férfias őszinteséggel elismeri, hogy: „nem volt energiám hozzá, hogy magamat teljesen kivonjam a Tisza-epochában uralkodóvá vált áramlat hatása alól“.⁸⁸⁾ Bár ösztöne „a Deák—Eötvös-éra hagyományaihoz“ húzta és „mindig utált mindent, ami akár csak a méltányossággal is ellenkezett, bárkivel szemben történt légyen“, mégsem volt magát képes a korszellem hatása alól teljesen mentesíteni. „Az átlagfelfogás fölé“ nem emelkedett saját álláspontját „elfogulatlanul bírálva“, azt „a nemzetiségi politikának, mint a politika külön ágának tekintetében habozónak és erősen kifogásolhatónak“ kénytelen elismerni.

Meg kell mindazonáltal jegyezni, hogy ez a *soviniszta irányra hajló nemzetiségi politika* egyrészt *nem volt állandó*, mert a váltakozó kormányok esetről-esetre más, engedékenyebb nemzetiségi politikát is inauguráltak (így különösen Széli Kálmán, de Tisza István is), másrészt pedig, hogy ez a *szélsőséges nemzeti politika inkább csak a szavakban vagy éppen a szólamokban jelentkezett, nem pedig a gyakorlatban*. Ezért hivatkozhatott joggal arra a magyar kormány a trianoni békeszerződést megelőzőleg, hogy a „*tényleg alkalmazott magyar nemzetiségi politika...*

⁸⁷⁾ U. o. 30. old.

U. o. 70. old.

⁸⁸⁾ Dr. gróf *Apponyi Albert* emlékiratai. Bpest, 1934. II. kötet, 54—63. old.

Svájcot kivéve a *legliberálisabb volt Európában*“.⁸⁹⁾ E tekintetben ugyanehelyt utalt a magyar kormány a magyar nemzetiségi politika méltányosságát igazoló arra a tényre, hogy pl. az erdélyi románok aránylag több román elemi iskolával rendelkeztek, mint a királyságbeliek (nálunk 2.9 millió románra esett 3000 elemi iskola, míg Romániában 7 millió lakosra csak 5000).

Nemzetiségi politikánknak elhajlása az 1868. évi nemzetiségi törvénytől és Széchenyi, Eötvös és Deák szellemétől, tehát nem hozott új és eredményekkel járó irányt, hanem — mint azt gróf Teleki Pál találóan megállapította⁹⁰⁾ — csak azt idézte elő, hogy *nemzetiségi politikánk „ötletszerű“* lett és *„soha sem céltudatos“*. A sovinsizta szólamokkal telt, de a gyakorlatban túlnyomórészt méltányos elbánást mutató nemzetiségi politikánkért már az első világháborút megelőző évtizedekben bőven emeltek ellenünk vádat nemzetiségeink, sőt külföldi tényezők is (*Scotus Viator, Leger, Björnson*), mi azonban ezek ellen megfelelően még csak nem is védekeztünk.

Így ért bennünket az első világháború, amelynek *tragikus eredménye* nem annyira a háború kimenetelének, mint inkább *nemzetiségi viszonyainknak volt a következménye*. A párizskörnyéki békeszerződések a volt központi hatalmak más államait is súlyos lemondásokra kényszerítették, azonban olyan mértékű területcsonkítást, mint amelyet Magyarország szenvedett, egyik szövetségesünknek sem kellett elviselnie. Jellemző, hogy a szövetséges és társult hatalmak főellensége: Németország a kontinensen alig szenvedett területi veszteséget, míg mi, akik a háborúba akaratunk ellenére kényszerültünk és világháborús magatartásunk a szembenálló felek megítélése szerint is a leglovagiasabb volt, területünknek 71%-át, népességünknek pedig 58%-át veszítettük kényszerűen el. Nyilvánvaló ezért, hogy e csonkítás magyarázata és oka nem a háború elvesztésében, hanem nemzetiségi viszonyainkban, illetve azok akkori megítélésében volt található.

XIV. A nemzeti állam szempontjából a trianoni békeparancs szörnyű országcsonkításának kétségtelenül az is eredménye lett, hogy Csonka-Magyarország *nemzeti állammá* vált. A magyarság arányszáma a csonkahaza területén meghaladta a 92%-ot, vagyis összes nemzetiségeink arányszáma alig 8%-ra zsugorodott össze.

E mellett még e csekélyszámú nemzetiségből 5.5%-ot a németiség tett ki, amely a világháborút megelőzően is már és ebben az időben még leglojálisabb nemzetiségeink közé tartozott. A trianoni kis-Magyarországban ekként egyszeriben megszűnt a nemzetiségi probléma, Magyarország nyugati értelmű nemzetállammá vált. Hogy azonban a nemzetállamnak ilyen módon való elérése nem elégítette ki a nemzeti közvéleményt, azt misem bizonyítja jobban, mint a tria-

⁸⁹⁾ A magyar béketárgyalások. Jelentés a magyar békeküldöttség működéséről, stb. Bpest, 1920. I. köt. 22. old.

⁹⁰⁾ *Teleki Pál gróf*: Európáról és Magyarországról. Bpest, 1934. 18. old.

nőni csonkítást követő első pillanattól kezdve elfoglalt és meg nem szűnően képviselt revizionista álláspont, amely a „Nem, nem, soha!” hazafias devizája alatt végeredményben az integer *Magyarország* helyreállítását tűzte ki legfőbb nemzeti célként. Ha pedig ez volt a nyilvánvaló és állandó legfőbb nemzeti törekvés, akkor kétségtelen, hogy a *nemzetállamnak ez az alakja* a nemzeti közvéleményben semmiképpen *nem volt kívánatos* és ehelyett inkább a nemzetiségekkel bőven kitöltött, de szentistváni kereteket kívánta magának vissza.

A trianoni kis-Magyarország korszaka a működésbe lépett nemzetközi dinamizmus világot rengető zendülései közepette a 38-as évektől kezdődően fokozatosan megszűnt. Az első bécsi döntés még az akkoriban diadalát ülő népi elv alapján történt ugyan és így nagyobb számú magyar visszatérésén felül nemzetiségeink arányát nagyobb mértékben nem emelte, a Ruténföldnek 1939 tavaszán történt visszafoglalása, valamint a keleti országrészek és Erdély egy részének az 1940. évi második bécsi döntés alapján történt visszaszerzése, nemkülönben végre a délvidéki területek meghódítása tömegesebb magyar vér visszaszerzésén felül nemzetiségeink számát is jelentősen felduzzasztották. Az eképen megnagyobbodott, bár integritását még vissza korántsem nyert országban a nemzetiségek arányszáma már 26% körül mozog, azaz a *magyarság az ország lakosságának már csak alig háromnegyed részét teszi ki*. Eképen az ország kereteiben ismét jelentkező nagyobb számban nemzetiségek, *újra előttünk áll a nemzetiségi probléma és felteszi elénk a kérdést: milyen legyen a magyar magatartás a nemzetiségekkel?*

Ezen a *válaszúton* a nemzetnek a gondviselés kegye által adott, ám a végzet könyörtelen kezétől a legnehezebb pillanatokban elszólított, messzi pillantású, mély erkölcsi érzékű, buzgón vallásos, magyar intuiciós, sokat tapasztalt, de ezenfelül még páratlan tudású és tudományú, valamint megbecsülhetetlen történelmi és hagyományos szemléletű kormányfője: megboldogult *Teleki Pál gróf* megfontolt, de határozott léptekkel *Széchenyi útjára lépett*, amelyet miként a múltban is, a jelenben és a jövőben egyedül ítélthet járhatónak. Ezt az *utat* páratlan történelmi érzékével nemcsak Széchenyiig, hanem Szent Istvánig, sőt az azt megelőző *őshazabeli időkig* vezette vissza, kimutatván, hogy a *magyarság mint keleti nép mindig türelmes volt a vele együttélő más népek iránt* és már ősi településeinktől kezdve életét állandóan más népek társaságában folytatta.⁹¹⁾ A *Széchenyi* által hirdetett utat és életformát ő tehát az *ősi magyar szimbiotikus életformának* nevezte, amelyet már Szent István is a hagyományok alapján vezetett be a Kárpátok koszorújában. A *szentistváni gondolat* tehát

⁹¹⁾ V. ö. különösen *Teleki Pál gróf*: Szent István birodalma 1941-ben c. és a magyar politikai bölcsesség tömör kiteljesedését képviselő tanulmányával.

nem faji vagy ma u. n. népi elv, hanem „sok együttélő, bár különböző származású, nyelvű emberek, népelemek politikai egybefogásának a gondolata. Ez a szentistváni állameszme.“ *Ez az ősi magyar symbiotikus gondolat és a szentistváni állameszme* mind a magyar nép ősi symbiotikus természete, mind pedig a Közép-Duna-medence symbiotikus nagytáji jellege következtében „*ezen a földön parancsszerű*“,⁹²⁾ A megnagyobbodott Magyarország feladata tehát nem lehet más, mint ami Szent István óta évszázadokon át a nemzet hivatása volt, hogy „*egy összetételében több nemzetiségű országot vezessünk, kormányozzunk és boldoggá tegyünk*“,⁹³⁾

Ez a szentistváni feladat a nemzet Széchenyi szellemét felidéző tanítómesterének bölcs tanítása szerint „sok mindenfélét kíván meg' tőlünk, magyar emberektől. *Mérsékletet, igazságot* és azt a *politikai érettséget*, amely a *szerepet* politikai jelmondatá emelő Szent István királyunk iránymutatása volt... A szentistváni eszme nem a háborúnak, hanem a békének, nem az elválasztásnak, hanem a *megértő együttélésnek* a gondolata volt mindig itt a Duna medencéjében. A szentistváni gondolat nem ismer nyelvhatárokat, de ismer összekapcsoló életformákat és hagyományokat“.⁹⁴⁾

Ennek következtében a *sokféle nemzetiségű országot csak a szentistváni gondolat értelmében lehet kormányozni*, nem pedig az egységes népiség alapján. Igaz ugyan, hogy ma a nemzetiségek a nagymagyarországi 45%-kal szemben csak 26%-ot érnek el, „*mégis nyilvánvaló, hogy mechanikus módszerekkel akkor sem tudtuk ezeket asszimilálni és ma sem tudnók*.“⁹⁵⁾ Sőt a jelen mindenütt kiélezett nacionalista szellemében a régi mintájú és Nyugatról importált kényszereszközökkel „*már épenséggel nem fogunk tudni megmagyarosítani más nemzetiségű tömegeket. Legkevéssé a közvetlen jelen évtizedeiben. Ilyesmire gondolni elméletileg utópia, gyakorlatilag ostobaság*.“⁹⁶⁾ Viszont, ha a szentistváni gondolat nem is jelent erőszakos magyarosítást a nyelvben és a külsőben, jelenthet ez az „*együttélés és a közös életforma magyarosodást az életben, ha őszintén és szabad akaratból történik*.“⁹⁷⁾

Egy évszázaddal azután tehát, hogy Széchenyi a kortársai előtt bár visszhangra nem talált, de örökös alapigazságokat tartalmazó akadémiai beszédében a magyar nemzetiségi politikának kívánatos útját kijelölte, XX. századbeli nagy követője és a nemzet igazi tanítómestere újra ezt az utat választotta és azt példátlan politikai bölcsességével és mély szaktudásával rendszeresen járhatóvá épí-

⁹²⁾ *Gróf Teleki Pál*: i. m. 9. old.

⁹³⁾ *Gróf Teleki Pál*: Magyar politikai gondolatok. Bpest, 1940. 113. o.

⁹⁴⁾ U. o. 114—115. old.

⁹⁵⁾ *Gróf Teleki Pál*: Szent István birodalma 1941-ben. 14. old.

⁹⁶⁾ *Gróf Teleki Pál*: Magyar politikai gondolatok. 100. old.

⁹⁷⁾ U. o. 49. old.

tette ki. Ezt az utat: *Széchenyi és Szent István* útját a nemzet legnagyobb értékei közé tartozó és politikai végrendeletének tekinthető megnyilatkozásaiban a *nemzet kötelességévé tette. Szent István, Széchenyi és Teleki* politikai bölcsessége fémjelzik tehát ma már a Széchenyi idejében kevés megértésre talált *türelmes nemzetiségi politikát*, amelynek lényege Szent Istvántól kezdve évszázadokon keresztül egy és ugyanaz volt, hogy „Európa ezen részében, amelybe a sors Szent István népét állította és amelyet szervező szeme áttekintett és ahol keresztény államot alkotott, *békét és jólétet teremtsen, kölcsönös megbecsülést hozzon létre.* És ha részletformáiban századról-századra változó is a feladat, a lényeg az elv, az akarat és a becsület ugyanaz maradt.”⁹⁸

Ókéri Polzovics Iván dr.

⁹⁸) *Gróf Teleki Pál: Magyar nemzetiségi politika.* 1940. 30. old.